

15. מילים בשבחו של השָׁמֶשׁ

מכיוון שהמחבר של הקטע הבא פתח בהצגת גיבורו האנונימי ב'היה היה איש...'; אדבק בדרכו ובשלב זה לא אציג אותו. מכיוון שסביר להניח שבמאמץ קל הקורא יזהה את 'האיש', אינני חושב שאני נוקט כאן בטקטיקה ספרותית זולה מדי. נעבור לאיש ולמעשהו:

היה היה איש, אשר הרגיש עמוק בנפשו את העוני להיות יהודי. תנאי חייו לא היו רעים כלל... בעת שהופיעה השנאה הישנה בנוסחתה החדשה (אנטישמיות) ...עתה התחיל לחבבה (את היהדות) בכל לבבו ובכל נפשו. גם נטייתו המוזרה הזאת לא מיהר לבקש חוכמה וחשבון, עד שתקפה עליו באופן שיצאה מגדר הרגשה כהה ותהי לרעיון זך ובהיר, כי יש רק דרך אחת להימלט מעוני היהודים והיא התשובה אל היהדות. כאשר נודע הדבר לטובים שברעיון, שמצבם גם היה דומה למצבו, נדו לו בראשם...

בנסיבות הזמן, ובסביבה (יהודית!) שאיננה אוהדת, ה'איש' – גיבורנו – מתחיל לנטות ליהדות; ר'רעיון זך ובהיר' מוביל לאור, ולחנוכה יש חלק מכריע בהתעוררותו לכך:

...לפנים היה עובר על החג, המגיה אורו על החיזיון הנפלא של המכבים ביפעת זוהרם של הנרות הקטנים, ולא עלה על לבו לחוג אותו. ועתה שימש לו מקרה להכין לבניו זיכרון יפה לימים יבואו. בתוך נפשותיהם הזכות אמר לטעת את האהבה למולדתם העתיקה. מנורה הוכנה; ובשעה שאחז בפעם הראשונה את המנורה בעלת תשעה הקנים, החל איזה רגש נפלא לפעמו... הנר הראשון הועלה, ולאורו סופרו תולדות החג. המאורע הנפלא בפך השמן, שנעשה בו נס והדליקו ממנו שמונה ימים, תולדות העליה מגלות בבל, הבית השני, המכבים. מיוחדענו סיפר לילדיו את אשר ידע...

נסלח לאיש, שבין שבעטיה של בורות העבר ובין בכונת מכוון מציג את המנורה כבת 'תשעה קנים'; חיבת החג והמודעות העמוקה לערכו החינוכי מסייעים לסלוח. אולם, האיש לא הסתפק רק בסיפורים על העבר – בתבנית הידועה של 'מעוז צור' – המושמעים לאור המנורה. הוא מבקש ליצור מנורה חדשה! מנורת עתיד!

בשעה שגמר בלבו לשוב אל עמו העתיק... וילך ויתאר ביד אמנותו הטובה עליו ציור למנורה, אשר אמר לתתה לילדיו לשנה הבאה... הוא השתחרר מן הצורה המסורה והקבועה, ויצר יצירה טבעית, מבלי שיתחייב לביאורים אחרים, אם גם הודה בזכות קיומם. ובכל זה אשר הביא תנועה חדשה אל

הצרות הקבועות, החזיק בכל זאת בחוקיהו, בסגנון המרומם העתיק, שנערכו על פיו. זה היה עץ ארך־הענפים, וכעין גביע לכל ענף בקצהו, ובתוך גביעי הפרחים מקום לנרות...

יש בקטע הזה משהו מתעתע; המסורת והחדשנות שזורים זה בזה עד לבלתי־יכולת להפריד ביניהן; ולא רק בגין רצונו המוצהר של המחבר ליצור משהו 'חדשישן' (או 'שן־חדש'), הישן מזוג גם בתהליך החידוש עצמו; ביצירת מנורה חדשה המשחררת מקיפאון השנים, הוא חוזר בעצם למוטיבים של המנורה הרחוקה ביותר בעבר – מנורת המשכן!

והנה, מגיע השיא הסיפורי. אין נאה מלראות את המנורה במלוא נוגהה וזיווה; על כך יסכימו רבים. אולם – ובכך יש בוודאי הפתעה מסוימת – על רקע שפעת האורה בולט לדידו של המחבר דווקא ה'שָׁמֶשׁ': "...וכשכל הנרות דולקים נשתומם ונשמח על המפעל שנעשה ואין כהונה המאשרת את בעליה כזו של השָׁמֶשׁ והיכל האור". כך נחתמים הדברים.

ובכן, מה ביקש בנימין זאב הרצל (הוא האיש!!) להביע בסיפור־פיליטון הקצר והפשוט שכותרתו 'המנורה'? כפי שרמזנו לעיל, הסיפור מפורסם ונותח כמעט מכל היבט אפשרי. בעיני העיקר טמון ב'סוף פסוק' – ערכו של ה'שָׁמֶשׁ'. דוק, בסיפור שזורה השוואה סמויה בין 'פך השמן' ל'שָׁמֶשׁ', שמהם, כל אחד בתקופתו, מדליקים את הנרות. 'פך השמן' הוא ייצוג של נס, ה'שָׁמֶשׁ' – שגרה שבשגרה; שונים ככל שיהיו, שניהם מייצגים דבר אחד; שניהם מקור האור.

ניתן דעתנו, הרצל תפס עצמו כאמן; לית מאן דפליג. בסיפורו הוא מעצב מנורה בצורת עץ (האם טבוע בדבריו עדיין זיכרון לא־מודע ל'אשוח?'), ובכך הביע קשר לשורשים, למסורת. בה בעת, הוא תפס עצמו גם כמפיץ אור – נאורות שהיא השכלה, וחיזוש, ולכן יש כאן כל כך הרבה ביטויים של אור וזוהר, שבמקרה של החנוכייה (שאז כונתה עדיין 'מנורה') יסודם ב'שָׁמֶשׁ'. אבל בתוך המכלול הזה, חשוב לציין שהוא תפס עצמו גם כשָׁמֶשׁ, משרת האומה. אמן, שכוח יצירתו מגויס (מותר להשתמש במילה הזו!) לטובת האומה.

הדברים שנכתבו כאן על חנוכה משתלבים במה שנראה בעיני כמעטפת הספרותית של הקונגרס הציוני הראשון (אלול תרנ"ח; אוגוסט 1898). שיר של הרצל שנקרא גם הוא 'המנורה' הופיע ב'די וועלט' – שופרה של התנועה הצעירה, כשנה קודם לכן; הוא מבוסס על מוטיבים דומים ומסתיים אף הוא בתפארת ה'שָׁמֶשׁ'. 'המנורה' מביעה כפי שחשו רבים חזרה ליהדות, מעין חזרה בתשובה, ובהחלט אפשר להתווכח כמה 'חזרה' וכמה 'תשובה'. ברור שהדגש הוא לאומי; ומכל מקום, העיקר טמון בכך שזוהי חזרה ליהדות כדי לשרת אותה. אכן, הרצל התהדר בגינונים מנהיגותיים,

1. הציטוטים מן 'המנורה' לפי כתבי הרצל בפרויקט בן יהודה.

האמנות הטבועה בדמו הובילה לעיצוב גינוני טקס שאפיינו את אחד המלכים, אך כתביו על חנוכה רוויים בהכרה שככלות הכול המשרת הוא היוצר האמתי; שענווה אישית והיסטורית היא התנאי לצעד גדול קדימה (ומה זרים הדברים לביטויי ההשתבחות ביכולת מנהיגותית שעולים מכל מודעה לקראת פריימריס כזה או אחר במקומותינו).

הרצל מתקשר לחשמונאים בדרך הרמז בשמו'כינוי², וכאן עסקנו במנורתו. קישורו של הרצל עם מנורה הוא אחד מהדפוסים האמנותיים המקובלים ביותר, ובדין. נכון נהגו האחראים על ההר הנקרא על שמו בהציבם שם מנורה; הכוונה לפסל המנורה של בן ציון צפוני המתנסס לתפארה מעל הכיתוב 'הר הרצל' באותיות של צמחי נוי; ומעניין, בפרסומים על אודותיה גם היא מוגדרת כבעלת תשעה קנים!

אני מבקש לסיים בחנוכייה שאיננה מתייחסת להרצל במישרין, אך מזכירה כל כך את 'המנורה' שלו. בשנת 1948 – שנה כל כך מהותית להגשמת חזון הרצל – עיצב מוריס אשקלון חנוכייה שנרותיה הערוכים בחצי עיגול, מזכירים נרות חרס קדומים, ובמרכז ניצב שמש גבוה שצורתו כד (מהסוג הידוע בגן הילדים). אין צורך בתחכום אמנותי כדי להבין את המסר: 'פך השמן הוא הוא השמש'; דומה שהמשוואה הזו הניעה את הרצל.

2. מתתיהו! ראו לעיל בפרק 15.